

AZ EMBEREK SZÜKSÉGLETEI NEM
EGYENLÍTHETŐEK KI AZ EMBERI
SZÜKSÉGLETEKKEL

Az embert az állattól a szükségleteinek kielégítési módja különbözteti meg. Még az emberi társadalmon belül is a szükségletek kielégítésének a módja és lehetősége szerint különböznek a leginkább az emberek. Az osztálytársadalmakban különösen éles formában jut kifejezésre a szükségletek kielégítésének különböző, az osztályhovatartozástól függő lehetősége. „Az osztálytársadalom egyesek szükségletének a sokrétűségét azáltal tette lehetővé, hogy másoké szegényes lett, tehát az emberek között lényeges különbségeket teremtett. Džemal Sokolović szerint éppen ezért lett a szükségletek társadalmosítása annak a feltétele, hogy az osztálytársadalomban kialakult antropológiai különbségek negatív következményeit túlhaladják.¹

Nemcsak az emberi szükségletek kielégítésének a különbözősége képez azonban problémát. Az sem mindegy, hogy az emberek milyen szükségleteiket elégítik ki, ugyanis nem minden szükséglet kielégítése azonos hatású. Az embert, az emberi társadalmat nem gazdagítja minden szükségletnek hanem csak bizonyosoknak a kielégítése. Sőt mi több, egyes szükségletek kielégítése következtében az ember, a társadalom szegényebbé is válik.²

Teljes mértékben egyetértünk azzal, hogy tudatosság nélkül a megelégedettség fogalma értelmetlen — ahogy azt Bodrogvári Ferenc hangsúlyozza. A tudat pedig a munka lényeges tulajdonsága, eredménye, eszköze és feltétele.³ Véleményünk szerint a szükségletekről folytatott mindennemű értekezés, amely nem a munka kategóriájából indul ki, eleve felszínességre vall. Ebben az értelemben igaza van Bodrogvárinak amikor azt hangsúlyozza, hogy a munkának mint a tudat forrásának az elvetése arra kényszerít bennünket, hogy feltételezzük a munkától független, *tiszta tudatnak* az ontológiai elsőbbségét. Ennek a feltevésnek a következményei ismertek. Amennyiben a megelégedettség kategóriáját nem a munkából (és a munkához kapcsolódó tudatból) vezetjük le, hanem előnyben részesítjük a munkával szemben, akkor *kénytelenek vagyunk elemezni az ösztön fogalmát*; ugyanis a munka előtt és tőle függetlenül

a materialista koncepció szerint csak az ösztön létezhet és semmi más. A fejlettség ösztöni szintje a munka első, közvetlen lépcsőfoka. A tudatoság momentumának hiánya miatt (a tudatról mint emberi értelemről beszélünk) *valamely szükséglet ösztönszerű kielégítése még nem vált ki boldogságot és örömet a szó igazi, emberi értelmében.* Ami ennél is fontosabb, hogy az ösztönszerűen elért megelégedettség nem serkenti a tudatos akciót. Itt a homeosztázis elve érvényesül; elernyedés vagy valamilyen más folyamat lép fel a szükséglet kielégítésének felújítása végett. A megelégedettség abban az esetben lehet csak teleológiai elv (tehát egy tudatosan átélt kauzális elv), ha előzőleg tudatosan átéljük, átértékeljük, időben dimenzionáljuk azt az okozati eseménysort — amelynek eredményeit már magunk is tapasztaltuk. Ez után a tapasztalatilag és tudatosan átélt folyamat után vagyunk csak képesek arra, hogy ezt a folyamatot (a kielégítést és a megelégedettséget) a *jövőbeni tevékenységünk rugóivá tegyünk.*⁴ Ezt hangsúlyozza Arisztotelész is, amikor azt állítja, hogy minden képesség, minden ügyesség előfeltételezi a nevelést, és minden munka már előzőleg kialakult szokásokat kíván, amiből az következik, hogy *az ember adottságaival összhangban cselekedjen.*⁵

Mindez fölveti a szükségletek problémájának elmélyültebb megvitatását, azonban épp ennek a követelménynek tud a legkevésbé eleget tenni a mai tudomány, különösen pedig a marxista társadalomtudomány. Prvoslav Ralić szerint ma a tudomány jobban ismeri önmagát, mint az embert. Az újkeletű „tudomány tudománya” gazdagabb felismerésekkel rendelkezik, mint az ember megismerését kutató „őstudomány”⁶ Ralić-hoz hasonlóan Branko Horvat is rámutat arra, hogy a szükségletek elmélete nagyon újkeletű, és még mindig nincs kellőképp megalapozva.⁷ Sajnos ezt az állítását Branko Horvat nem taglalja részletesebben. Nem mutat rá arra sem, hogy vajon milyen kritériumok alapján jutott a fenti következtetésre.⁸

Az említettek figyelembe véve úgy tűnik, hogy a szükségletek taglalásakor az emberi, a humanisztikus kritériumból kell kiindulni. Amennyiben nem ezt választjuk, akkor a szükségletek egyoldalú, nem teljességre törekvő értelmezésével találjuk magunkat szemben. Az ilyen egyoldalú, hiányos értelmezés vagy a szükségletek szűk, *ontológiai magyarázatához* vezet, amely a platóni önmagáért való igazságból indul ki, vagy pedig az *absztrakt humanizmus* hibájába ránt, amely a szükségletek meghatározásakor nem a konkrét gyakorlatból indul ki, hanem az elkövetkező, jövőbeli, osztály nélküli társadalom szemszögéből vizsgálja meg őket. Ennek tükrében viszont a mai szükségletek absztraktakká, sőt egyes esetekben illogikusakká válnak.

A szükségletek ontológiai tolmácsolásának jellegzetes példája Branko Horvat értekezése az emberi szükségletekről. Tanulmányában Branko Horvat Maslow úttörő jellegű kutatásaiból indul ki.⁹ Abraham Maslow az említett tanulmányában — ahogy azt Branko is idézi — öt alapvető szükségletet különböztet meg.¹⁰ Ezek a szükségletek intenzitásukat tekintve hierarchikus sorrendbe állíthatók. Így az említett felosztás szerint

a legintenzívebb szükségletek az alapvető *fiziológiai szükségletek* (a víz, a táplálék, a szexuális stb. iránti igény). Ezeket követik a *biztonság iránti szükségletek*, amelyek célja a rend és biztonság szavatolása az adott struktúrában vagy rendszerben. Ezután következnek az *affektív szükségletek*: (a valahova tartozás szüksége) és a szerelem szüksége. A negyedik helyen az *önbecsülési, önértékelési szükségletek*, míg az utolsó helyen — Maslow szerint — az *önmegvalósítási szükségletek* állnak.

Horvatnak a fenti felosztásra tett megjegyzése abban jut kifejezésre, hogy rámutat a benne rejlő, véleménye szerint fontos asszimetriára:¹¹ „az első négy szükséglet kielégítése csökkenti a vágyat, míg az önmegvalósítás esetében minél jobban megközelítjük, annál erősebb az elérése iránti vágy”. A szerző külön hangsúlyozza, hogy a teljes önmegvalósítás érett személyiséget feltételez, és az elidegenített világban sohasem teljesülhet be.¹²

Horvatnak ez a megállapítása kissé megkérdőjelezi az ötödik alapvető emberi szükséglet megállapításának helyességét. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy az elidegenedés valamennyi eddig létező osztálytársadalom jellemzője, és hogy az elidegenedés meghaladása a szocializmusban mint átmeneti időszakban csak folyamatként van jelen, akkor ez vajon azt jelenti-e, hogy az önmegvalósítás szüksége eddig nem létezhetett és ma sem létezik? A feltett kérdésre adott igenlő válasz az emberi társadalom történetének, az osztályharcnak, az általános értelemben vett emberi fejlődésnek a tagadását jelentené.

Branko Horvat tanulmányában mellőzi azt a tényt, amelyet mindjárt értekezésének a kezdetén megemlít. Megelégszik azzal a megállapítással, hogy Maslow elméletét klinikai tapasztalatokra és laboratóriumi kísérletekre alapozza,¹³ és ebből nem von le semmilyen következtetést. Ez nagy mulasztása a szerzőnek, mert tanulmányában az említett elmélet továbbfejlesztésére tett további kísérlete, vagyis a Maslow indítványozta szükségletek felosztásának ésszerűsítésekor is megmarad a pszichológiai hozzáállás korlátai között.

Az ilyen pszichológiai hozzáállás azonban nem biztosíthat átfogó betekintést az emberi szükségletek problémájába, vagyis a szükségletek problémáját nem a társadalom, a gyakorlat szemszögéből, hanem a pszichológiának mint külön tudományágnak az aspektusából szemléli. Az ilyen hozzáállás eredményeként a kapott válaszból sem lehet teljes képet alkotni az emberi társadalom egészének a szükségleteiről csak a pszichológiának mint külön tudományágnak a szempontjából. Mindezek alapján világosan látjuk, hogy az emberi szükségletek tanulmányozásához az interdisciplinális hozzáállás szükséges.

Branko Horvat azonban nem látja be azt a veszélyt, amelyet a pszichológia hozzáállás rejteget, hanem megelégszik C. P. Alderfer sikerével, aki a Maslow által megfogalmazott öt szükségletet háromra sűríti össze: amelyeket létszükségletnek, kapcsolat utáni szükségletnek, és növekedési szükségletnek nevez.¹⁴

Véleményünk szerint a problémát nem az jelenti, hogy sikerült-e valakinek a szükségletek lajstromát mind kisebb számúra csökkenteni. A szükségletek problémájának egyetlenegy tudományág szemszögéből való vizsgálata parcialitáshoz vezet és lehetetlenné teszi a marxista hozzáállást. Az emberi szükségletek marxista szemlélete csak akkor lehetséges, ha az emberi társadalom és a gyakorlat totalitásából indulunk ki.

Igaza van Prvoslav Ralićnak, mikor tanulmányában külön hangsúlyozza a történelmi tényező figyelembevételének szükségességét, ugyanis a proletariátus konkrét élethelyzete nem állandó, befejezett valami. Néha egy általános egzisztenciális ínséget tapasztalunk, máskor az emberi életmódra való lehetőségek hiányát, vagy pedig a korlátozott öntevékenységet egy bizonyos korban, egy meghatározott országban vagy valamely osztály adott részénél. Ezért a végzett elemzéseknek mindig konkrétaknak, történetieknek, differenciáltaknak, de egyben teljeseeknek is kell lenniük.¹⁵

Figyelembe véve, hogy különböző történelmi feltételek között különböző szükségletek jöhetnek létre, világossá válik, hogy a pszichológia szűk kiindulópontja az emberi szükségleteknek csak egy meghatározott történelmi helyzetre korlátozódó tolmácsolását adhatja. Tehát az ilyen hozzáállás lehetetlenné teszi, hogy felfedjük a szükségletek problémájának igazi lényegét. Az említett hozzáállás lehetőségei kimerülnek a pillanatnyilag létező szükségletek statikus tolmácsolásában, anélkül hogy lehetővé tennék szükségszerű fejlődési irányuk és dimenziójuk előrejelzését.

A szükségletek ilyen jellegű vizsgálata csak a polgári társadalmat eléghető ki, mert ennek alapján a kapitalista termelési mód hordozói könnyebben biztosíthatják és fejleszthetik a tőke bővített újratermelését az adott feltételek között. De az említett vizsgálati móddal egy szocialista társadalom — amely állandó erőfeszítéseket tesz a termelési mód forradalmi megváltoztatására — semmiképp sem elégedhet meg.

A forradalmi vállalkozás megköveteli, hogy a szükségleteket szélesebb történelmi kontextusban vizsgáljuk.

Džemal Sokolović belátta, hogy a szükségletek ilyen jellegű vizsgálata nélkülözhetetlen és hangsúlyozza, hogy csak azok az igazi emberi szükségletek válhatnak az ember egzisztenciájának alapvető kategóriájává, amelyek igényt tartanak arra, hogy történelmi szükségletekké váljanak, vagyis valami valóban új iránti szükségletet képeznek.¹⁶

Az emberi szükségletek történelmi jellegének hangsúlyozása különösen fontos, mert ezzel elismerjük, hogy a szükségletek nem egyszer s mindenkorra adottak, hanem együtt fejlődnek az emberrel. Ez a realitás akkor is, amikor abból indulunk ki, hogy a használható értékek termelése tulajdonképpen az irántuk érzett szükségletek termelése is. Ebből azután az is következik, hogy a termelési mód nagyban meghatározza az emberi szükségleteket, vagyis helyesebben szólva az emberek szükségletét.

Džemal Sokolović elismeri, hogy az emberek szükségletei az adott termelési mód által determináltak, de az említett szükségletek konkrét vizsgálatakor egy másik hibába esik. A szükségletek elemzésekor a szocializmust nem mint egy forradalmi folyamatot, átmeneti időszakot fogja fel — amelyben lerombolják a régi termelési mód maradványait, hanem a kapitalista termelési módtól ellentétes termelési módként.¹⁷ Ilyen értelemben Sokolović eltérő szükségleteket tulajdonít a kapitalizmusnak és a szocializmusnak.

Épp abból kifolyólag, hogy nem veszi figyelembe a szocializmus átmeneti jellegét, Džemal Sokolovićnak nem sikerül azonosítania az emberek szükségleteit a szocialista forradalom feltételei között. Megközelítése alapján a szocializmusban jelentkező szükségletek sorát — amelyek a szocializmus átmeneti jellege miatt még sok elidegenedett, a kapitalizmusra jellemző ismérvet tartalmaznak — lehetetlen megmagyarázni és megérteni. A szerzőnek ez mind egyszerűen irracionálisnak tűnik.

Sokolović külön hangsúlyozza a szocialista termelés azon momentumának irracionalitását, amely a termelés társadalmi jellegénél fogva az említett feltételek között mindenképp elkerülendő. Ezt a reklám példáján érzékelteti. Véleménye szerint a reklám, amely nálunk is mind nagyobb méreteket ölt, a tervgazdálkodás hiányát bizonyítja. A gazdasági propaganda költségei jelentéktelenek az olyan társadalmi jellegű termelési mód esetében, amely arra törekszik, hogy az emberi szükségletekből kiindulva tervszerűen elégítse ki őket.¹⁸ Džemal Sokolovićnak abban az esetben lenne igaza, ha a szocializmus egy új — az emberi szükségleteken alapuló — termelési mód lenne. Azonban az új termelési mód csak a sikeresen befejezett szocialista forradalom eredményeként várható.

A fenti értelemben, nem indulhatunk ki abból, hogy a szocializmusban már elérkeztünk a minőségileg más szükségletekig. Ezért értünk egyet Heller Ágnessal¹⁹, amikor azt hangsúlyozza, hogy az eddigi történelmi tapasztalat azt mutatta, hogy a *burzsoá életmód és a tömegekben jelentkező burzsoá struktúra túlhaladása nélkül lehetetlen egy „adekvát tudat” kialakítása, ezért nem jelentkezhetnek „radikális szükségletek sem”*. Heller Ágnes idézett gondolatának tagadása a szocializmus átmeneti jellegének tagadását jelentené, ami lehetetlen. A szocializmusban ugyanis változik a burzsoá életmód, *de még nem változott meg*. A szocializmusban átalakul a burzsoá struktúra is, de még nem ment végbe. Abból kell kiindulni, hogy a szocializmus feltételei között, a termelési mód változásával párhuzamosan, változnak a szükségletek is, és megfordítva, a szükségletek változásával változik a termelési mód is. Ez egy permanens dialektikus folyamat, amely a szocializmus kvalitatív jellemzője. Ebben az értelemben Heller Ágnesnek igaza van, amikor azt állítja, hogy *a szükségletek új struktúrájának megteremtése csak közösségbe szerveződött emberek műve lehet* (az említett közösség megszervezése pedig az összes szocialista országban még csak most van folyamatban — Sz. A. megjegyzz.) (...) A szocialista rendszernek mind

szélesebbkörű közösségek megszervezésére kell törekednie, amelyekben majd a kvalitatív szükségletek uralkodnak el.”²⁰

Ha az emberi szükségletek problémájának áttekintésekor nem veszünk figyelembe a fent idézetteket az absztrakt-humanista hozzáállás reális veszélyének vagyunk kitéve. Elsikkad az emberek szükségleteinek konkrét történelmi helyzetben való értelmezésének lehetősége. Ennek folyamán természetesen jelentkezik az ellentét a között ami majd ezután lesz, ami felé törekszünk, és a létező, az objektív körülmények meghatározta létező között.

Sokolovićnak a szükségletekre vonatkozó elmélkedésében pozitívnak tekinthető, hogy ő a szükségleteket nem szegényes, konkrét adottságukban szemléli, és így nem is próbálja őket bizonyos formális technikai elvek alapján felosztani, hanem a munkához kapcsolja, tehát olyan tényezőkhöz, amely döntően megkülönbözteti az embert az állattól, és amely az embert emberré teszi. Ebben van hozzáállásának valódi humanista dimenziója, amelyet szem előtt kell tartanunk, és a továbbiakban is ápolnunk.

Az eddigieket figyelembe véve arra a következtetésre jutunk, hogy a szükségletek kérdésének elemzésekor mind a szükségletek történelmi jellegét, mind pedig azok konkrét adottságát alapul kell venni. Nem hanyagolható el az a tény sem, amelyet Prvoslav Ralić hangsúlyoz. Kiemeli, hogy olyan korban élünk, amikor az emberi szükségletek világa minőségileg megváltozik. Ez a változás globálisan nézve nem tekinthető általános előrehaladásnak, viszont a civilizáció további fejlődését biztosító egyetemes próbátételnek igen.²¹

Ebben az értelemben a szükségletek elemzésekor lényeges kérdés az, hogy milyen mértékben is tekinthetők a szükségletek igazán emberieknek? „Ennek a megvilágítása különösen fontos, amikor az élethez való új, alkotóbb hozzáállásból fakadó szükségletek kilégítése a profitszerzés új motívumává válik” — mondja Prvoslav Ralić.²²

Mindamellet, hogy Ralić ezt szem előtt tartja, nem látja be a különbséget az emberek valódi szüksége és a rájuk erőszakolt szükségletek között. Ennek elfogadhatatlanságát és hiányosságát legjobban Ralićnak az a véleménye illusztrálja, miszerint a harmadik világ lakosainak kielégített szükségletei az emberi méltóság minimális határai alatt vannak, míg ettől eltérően a fejlett világban mind nagyobb lehetőségeket teremtenek arra, hogy az emberek kielégítsék új szükségleteiket, és fejlesszék új képességeiket. Maga Ralić is rámutat azonban arra, hogy ugyanakkor tapasztalható a szükségleteknek a történelemben eddig ismeretlen visszafojtása, az emberinek általános leértékelése.”²³

Épp ebből kiindulva tehetjük fel a kérdést vajon mindezek az új szükségletek valóban emberi szükségletek-e, vagyis az emberi méltóság szintjén vannak-e? Létezik-e kvalitatív különbség — legalább a humanitás szempontjából — a minimális megélhetés biztosítását szolgáló, nyilvánosan kiárusításra bocsátott „emberi intimitás”, és a harmadik világot fenyegető éhség kísértete között?

Azonos a véleményünk Džemal Sokolovičtyal a szükségletek természetét illetően, nevezetesen, hogy a szükségleteket megkülönböztethetjük emberi és nememberi jellegük alapján.²⁴ Azok a szükségletek, amelyek az „emberi intimitás megvásárlásának” szükségletei, semmiképp sem lehetnek autentikus emberi szükségletek. Ezek az adott, kapitalista termelési mód nyomására jönnek létre, és ezért nincs is humánus jellegük, vagyis nem az emberi humánumnak, hanem a tőkének mint az embertől elidegenített hatalomnak az affirmációját szolgálják.

A fentieket figyelembe véve egy új problémához érkeztünk. Minek az alapján lehet megkülönböztetni a valódi, autentikus emberi szükségleteket az emberre ráerőszakolt, — vagy ahogy Sokolović nevezi — a „hamis” szükségletektől?

A kérdés megválasztásakor abból kell kiindulnunk, ami az embert emberré teszi, a legemberibből — ez pedig a munka. Ezt veszi alapul Džemal Sokolović is, és a feltett kérdésre a következőképp válaszol: „Azok a szükségletek, amelyek nem a használati értékek termelési folyamatának következményei, hanem csak általa determináltak, tulajdonképpen tagadják, kétségbe vonják az ember szükségleteit.”²⁵ Az ilyen „hamis” szükségletek többé nem az emberek sajátja, hanem a termelésnek a bővített újratermelés, a profit, az akkumuláció iránti szüksége. A termelésnek azok a szükségletei viszont, amelyek az embert illetve szükségleteit is úgy termelik, mint a tárgyakat, hazug, „hamis” szükségletek.

A fenti vita szempontjából különös fontosságú Heller Á. gondolata. Ő abból indul ki, hogy a szükséglet az egy objektum felé irányuló tudatos vágy, törekvés vagy szándék, és mint ilyen a cselekvés indítékát képezi.²⁶ Ez a cselekvés pedig egyben az embernek a világgal való kapcsolatát képezi és ebből a szempontból különös fontosságú. Az ember cselekedeteivel ugyanis hat a környező világra — ennek a hatásnak pedig lehetnek negatív és pozitív következményei egyaránt, mind a világ, mind pedig a saját szemszögéből tekintve.

A szükségletek tárgyalásakor gyakran esik szó az ún. természetes szükségletekről. Heller Ágnes szerint azonban nem létezik természetes szükséglet. A levegő például számunkra nem szükséglet, hanem életfeltétel, de előnyben részesíteni a tiszta levegőt a szennyezettel szemben, ez már szükséglet.²⁷ Heller Ágnesnek teljes mértékben igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy különbséget kell tennünk aközött amit „létszükségletnek” vagy „a túlélést biztosító szükségletek”-nek nevezünk és az „emberi szükségletek” között. Véleménye szerint a létszükségletek ontológiai imperatívuszok, mert az életet tartják fenn, azt ösztönzik. Ilyenek többek között a táplálkozás, a szexuális élet, a társadalmi kapcsolatok és a társadalmi együttműködés, az aktivitás iránti szükségletek.²⁸ Heller Ágnes rámutat arra is, hogy a kapitalizmus az első olyan társadalom, amely társadalmi struktúrájából kifolyólag minden társadal-

mj osztályt a létszükségleteinek kielégítése céljából mindennapi harcra ítélt.²⁹

Heller Ágnes szerint a létszükségletekkel ellentétben az igazi, emberi szükségletek olyan célok felé irányulnak, amelyek esetében a megszerzésért folyó erőfeszítés, a természetes ösztönzés nem játszik közvetlen szerepet. Ilyenek többek között a munkaerő reprodukcióját biztosító pihenés, a kulturális aktivitások, a felnőttek játéka, meditációs, barátság, szerelem, az önmegvalósítás, utáni vágy, erkölcsi szükségletek.³⁰ Legproblematikusabbnak azt a tényt kell tekintenünk, hogy Heller az „igazi emberi szükségletek” közé sorolja mind a kvantitatív jellegű, elidegenedett emberi szükségleteket,³¹ mind az el nem idegenedett, kvalitatív szükségleteket.³² Bizonyos, hogy az elidegenedett szükségletekben is van valami emberi, és ebből kifolyólag kielégítésük is lehetővé teszi új szükségletek keletkezését. A legfontosabb azonban választ adni arra a kérdésre, milyen mértékben fejlesztik az elidegenedett szükségletek az ember humanitását? Vajon az ember valóban nem más, mint a szükségletek káosza, ahogy ezt a kapitalista társadalom igyekezett bebizonyítani? Vajon helytálló-e a polgári gondolkodóknak az az állítása, hogy az ember vad lény, akit a társadalomnak kell szocializálnia?

A mai feltételek között, a termelés és a fogyasztás magas szintjén mind világosabbá válik, hogy csak az autentikus, valódi emberi szükségletek kielégítése teszi lehetővé a humanizálást. Ebben az értelemben a szükségletek vizsgálatakor nélkülözhetetlen szem előtt tartani az igazi, autentikus szükségletek és a tőke érdekei diktálta, a tőke által az emberre ráerőszakolt szükségletek közötti különbséget.

A *valódi, autentikus emberi szükségletek* alapját az embereknek a mind kellemesebb életmód utáni vágya képezi, vagyis a természettől való függőségük mind fokozottabb csökkenése.

Az így felfogott valódi, autentikus emberi szükségletek állandóan fejlődnek, tágulnak, de azért teljes mértékben sohasem elégitődnek ki. Az autentikus emberi szükségletek teljes kielégítése ugyanis, tekintettel arra, hogy a munka teremtette az embert, a munka megszűnéséhez vezetne, vele együtt pedig a társadalom megszűnéséhez is. Az emberi szükségletek tehát állandóan fejlődnek és bővülnek, és ezáltal az ember munkára inspirálásának alapját is képezik. Figyelembe véve az említetteket lezögezhetjük, hogy az autentikus, valódi emberi szükségletek jellemzői a következők:

- 1) autonómítás
- 2) a jövővel való összehangoltság
- 3) társadalmiság
- 4) különféleség

Az emberi szükségletek legfontosabb jellemzője, hogy magából az emberből mint társadalmi lényből erednek. Ezért mondhatjuk, hogy *autonómok*. Ez azt jelenti, hogy magában az emberben, nem pedig rajta kívül, az embertől elidegenített különböző erők hatására keletkeznek.

Az embereknek azok a szükségletei, amelyek külső kényszer hatására keletkeznek, nem lehetnek humánus jellegűek, ezzel együtt pedig valódi emberi szükségletek sem. „Az emberi inimitás kiárúsítása” például lehet ugyan az emberek szükséglete, de csak meghatározott körülmények között, helyesebben szólva csak egy meghatározott termelési mód kényszerének a hatására. Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy az említett szükségletek ezzel automatikusan autentikus, emberi dimenziót nyernek. A szükségletek kielégítésével az ember, a társadalom semmivel sem válik gazdagabbá, amiből az is következik, hogy itt nem is emberi szükségletek, hanem valamilyen más, az emberre rákényszerített, nem autonóm szükségletek kielégítéséről van szó.

Autentikus szükségleteinek kielégítése céljából az ember dolgozni kényszerül. Tekintettel arra, hogy a munka tudatos emberi tevékenység, az emberi szükségletek kielégítésének széles, úgyszólván végtelen lehetőségét teremti meg. Ez képezi az emberiség fejlődésének meggátolhatatlanságát.

Mindez még szembetűnőbben hangsúlyozza az „emberek szükségletei” és az „emberi szükségletek” megkülönböztetésének fontosságát. Az „emberek szükségletei” felett az adott termelési mód dominál, míg az „emberi szükségletek” esetében épp fordított a helyzet. A szükségletek kielégítése feltételezi az emberek uralkodó szerepét a termelési mód felett. Ebben az értelemben hangsúlyozta Marx, hogy az emberiség igazi történelme csak a szükségszerűség birodalmának túlsó oldalán kezdődik, tehát csak akkor, amikor a termelési módot a valódi, autentikus emberi szükségletek szerint tervezik, alakítják ki.

A *jövővel való összehangoltság* azt jelenti, hogy tekintettel a mind kényelmesebb életmód iránti vágyra, az embernek szüksége van arra, hogy munkájával és a természeti javakkal racionálisan éljen. Az ésszerűtlen munka ugyanis az ember számára hiábavaló fáradozást, vagyis kevésbé kényelmes életmódot jelent. Úgyszintén, amennyiben az ember nem viszonyul racionálisan a természeti kincsekhez, ez a kellemes életmód korlátozásához vezet (például a természet szennyeződése és hasonlók formájában.)

Az emberi szükségletek *társadalmi* jellege magának az embernek a társadalmi lényéből ered. Az ember saját emberi mivoltát csak a társadalomban valósíthatja meg, élheti át. Épp ebből kifolyólag autentikus szükségletei közvetlen kapcsolatban állnak a társadalomnak mint egésznek a valódi szükségleteivel.

Ezt figyelembe véve a valódi, autentikus emberi szükségletnek nem szabhat gátat egy csoport különérdeke a társadalom egészének érdekével szemben, ami azt jelenti, hogy amennyiben az emberi lény társadalmi jellegéből indulunk ki, világos, hogy az egyén mint a társadalom része szükségleteinek kielégítésekor nem juthat primáris szerephez a társadalom egészével szemben. Azokban az esetekben ugyanis, amikor a társadalom egy részének szükségleteit kielégítik tekintet nélkül a társadalom egészének a szükségleteire, elidegenedésről beszélhetünk, vagyis az

emberi lény társadalmi jellegének, sőt magának az emberiségnek a negációjáról.

Az emberi szükségletek *különbözősége* abból a tényből ered, hogy az emberi szükségletek állandóan bővülnek. Az új munkasiker automatikusan megteremti az új, sokrétű emberi szükségletek fejlődésének a feltételét. Tekintettel arra, hogy az emberi munka fejlődésének lehetőségei határtalanok, így az autentikus, valódi emberi szükségletek fejlődése is határtalan. Épp e jellegzetességükből eredően a valódi emberi szükségletek képezik az emberek munkába állásának alapvető stimulusát. Ebben az értelemben a szabad emberi munka mindig racionális, mert célkitűzése egy létező, vagy lehetséges emberi szükséglet kielégítése. Tehát a szabademberi munka mindig valamilyen valódi, autentikus emberi szükséglethez kötődik, vagyis élvezetet jelent az embereknek.

Az autentikus emberi szükségletektől eltérően, léteznek olyan *szükségletek, amelyeket az emberekre a tőke erőszakolt rá*, vagyis a kapitalista termelési mód. Az ilyen szükségletek alapját nem a mind kellemesebb életmód utáni vágy képezi, hanem a tőkének a minden áron való (tekintet nélkül az emberre) bővített újratermelésre irányuló törekvése. A fentiekből kiindulva a tőke érdekeit szolgáló, a tőke által az emberre erőszakolt szükségleteket a következők jellemzik:

- 1) heteronómia
- 2) a jelenre való korlátozódás
- 3) parcialitás
- 4) uniformitás

Azoknak a szükségleteknek, amelyeket a tőke erőszakolt rá az emberekre, alapvető sajátosságuk, hogy a tőkéből ered törvényszerűségük, és a tőkés viszonyoktól függenek. Az ilyen szükségletek hatására egyre önállótlanabbá válik az emberi értelem és akarat függősége is. Ezért mondhatjuk azt, hogy ezek a szükségletek *heteronómok*.

A ráerőszakolt szükségleteket az ember elidegenedett erők, vagyis külső erők hatására elégíti ki. Ha ezt nem teszi, akkor az adott, (a mai feltételek között a kapitalista) termelési mód szankciókkal sújtja. Az emberre ráerőszakolt szükségletek heteronóm jellegének következtében jelentkezik az emberek körében annak a termelési módnak a túlhaladási igénye, amely a hangsúlyt nem az autonóm szükségletek fejlesztésére helyezi. Ahogy azt Bodrogvári F. helyesen szögezi le: „... amennyiben nem szüntetik meg a tőke uralmát mint az embernek a világhoz és önmagához való alapvető viszonyát, a heterogén szükségleteknek az egyénben való *homogenizálására* nem ruházhatók át az emberiség tartalmas egyetemessé tételének a jegyei.”³³ Ezek a szükségletek tehát nyomást gyakorolnak az emberi lény társadalmi jellegére, és ezért is jelentkezik az adott termelési mód túlhaladásának a szükségessége. Az ember igyekszik (és ha meg akarja őrizni humanisztikus jellegét, törekednie is kell) egy olyan termelési mód létrehozására, amelyben valódi, autentikus emberi szükségletei dominálnak majd.

A jelenre való korlátozódás azt jelenti, hogy a szükségletek nincsenek összhangban az emberi munka és a természet iránti racionális viszonyulással. A tőke érdeke a szükségletek maximális kielégítése, még az emberi munka és a természeti források ésszerűtlen használata árán is. Minél nagyobb a tőke által meghatározott szükségletek kielégítettségi foka, annál erőteljesebb a tőke növekedése is. Ebből ered azután az, hogy a tőke által meghatározott szükségletek nincsenek összhangban a jövővel, hanem a jelenre korlátozódnak, ezért jelentősen veszélyeztetik az emberek nyugodt életmódját.

A tőke által meghatározott szükségletek *parciális* jellege lényegében tagadja az emberi lény társadalmi mivoltát. Ezeknek a szükségleteknek a kielégítése tulajdonképpen feltételezi, hogy a részérdeknek vagyis az egyénnek alávessék az egészét, vagyis a társadalmi érdeket, ami az emberek közti antagonisztikus konkurrenciához vezet. Ez a versengés abban nyilvánul meg, hogy ki tudja jobban kielégíteni a tőke által ráerőszakolt szükségleteket. Az ember társadalmi lényének ilyen értelemben való megsemmisítéséből az következik, hogy az emberek és a társadalom a tőke könnyű prédájává, szolgájává válik, és minden tudásával és igyekezetével annak érdekeit szolgálja.

Az *uniformitás* mint a tőke által az emberre erőszakolt szükségletek egyik jellemzője a tőke állandó bővített reprodukciójának szükségességéből ered. Ahhoz, hogy a tőke biztosítani tudja saját intenzív, bővített reprodukcióját, az szükséges, hogy a tőke által meghatározott szükségletek kielégítésének eszköze, módja minél olcsóbb legyen. Csak így válik lehetővé a fogyasztás fokozása, és ezzel együtt a tőke növekedése. A termelés költségei lényegesen csökkenthetők az egyszerű termékeknek a lehetséges legnagyobb sorozatgyártásával. Amennyiben ezeket a termékeket a piacon értékesíteni szeretnék, akkor csaknem minden embernél, de legalább is az emberek nagy részénél ugyanazoknak a szükségleteknek kell, hogy jelentkezzenek. Ebből kifolyólag a tőke által az emberre ráerőszakolt szükséglet az emberi munka, illetve a társadalmi fejlődés ke rékkötőjévé válik.

Tekintettel arra, hogy a munka az a tényező, amely az emberek életmódját, a természethez viszonyítva szabadságát meghatározza, a tőke érdekei által sablonizált munka az emberi társadalom fejlődésének, a valódi emberi lehetőségeknek a korlátozását jelenti. Itt azt az életszínvonalat tartjuk szem előtt, amely akkor válna lehetségessé, ha a fegyverkezési hajzába fektetett erőfeszítéseket az autentikus, valódi emberi szükségletek kielégítésére fordítanák. A kapitalizmus azonban a „rossz perfekcionizmus” szülőanyja — amelynek struktúrájában az ember önmagából tökéletesen dehumanizált lényt csinál.”³⁴ A kapitalista termelési mód feltételei között az embernek mind több ilyen ráerőszakolt szükséglete van, amelyek kielégítésével csak még jobban hangsúlyozza lényének dehumanizáltsági fokát.

Válaszként a fenti negatív tendenciára a teoretikusok egy csoportja az emberi szükségletek halaszthatatlan patetikus követelésével lépett fel.

Ezekben a követelésekben elhanyagolják azt a tényt, hogy az emberek nem minden szükséglete „emberi szükséglet”. Az „emberi szükségletek” önmagukban véve is radikálisak, teljesekek, mélyrehatóak, és épp hatásukra sikerült az emberiségnek a történelem folyamán megteremtienie mindazt, amit megalkotott, legyőzni mindazokat a buktatókat, amelyeket a tőle elidegenedett erők állítottak elé. Másrészt az emberekre kényszerített szükségletek gyökeres megváltoztatása a társadalom még nagyobb fokú dehumanizálásához vezethet. Mert mi mást is jelenthet az említett szükségletek radikalizálása, ha nem azt, hogy radikálisan kiszorítsa az autentikus, valódi emberi szükségleteket? Ezért Bodrogvári joggal mutat rá arra, hogy az emberi szükségletek struktúrájának minden megváltoztatására vonatkozó követelés *a tőke megszüntetését feltételezi és nem fordítva*.³⁵ Ehhez hozzá kell még fűzni Heller Ágnes gondolatát, miszerint a munkásosztály szükségletei radikális szükségleteket, mert olyan osztályt képviselnek, amelynek szükségletei a kapitalista társadalom keretein belül még elméletileg sem elégíthetők ki: *e szükségletek kielégítése szükségszerűen meghaladja a kapitalista társadalmat*, és ezzel együtt annak teljes struktúráját, beleértve a szükségletekét is.³⁶

Ez az a keret, amelyet figyelembe kell vennünk ha a termelési módot elemezzük, és amikor megkíséreljük hatását értékelni. Ez teszi lehetővé, hogy a kapitalista termelési módot helyes megvilágításban lássuk; vagyis segít abban, hogy e társadalom kvantitatív fejlődését ne egyenlítsük ki az ember és a társadalom kvalitatív előrehaladásával. A termelési módnak az így megkülönböztetett szükségletek szemszögéből való szemlélése lehetővé teszi, hogy tényleges áttekintést kapjunk a társadalmi haladásról — mégpedig humanista értelmezésben.

Jegyzetek

- ¹ Džemal Sokolović: Ljudske potrebe između rasta i razvoja, Sociologija, 1977., 2—3. szám, 265. o.
- ² Vajon az amerikaiak értelmetlen háborúja Vietnámban gazdagabbá tette őket vagy az emberiséget? A válasz mindenképpen negatív. Ez azonban csak durva példa, vannak ennél sokkal közelebbiek is, amelyeket mindannyian jól ismerünk és úgy beszélünk róluk, mint a fogyasztói mentalitás következményeiről.
- ³ Bodrogvári Ferenc: Negacija i humanitet, Veljko Vlahović Munkásegyletem, Szabadka, 1977., 275. o. (curziv Sz. A.)
- ⁴ uo. 275., 276. o. (curziv Sz. A.)
- ⁵ Arisztotelész: Politika, Kúltúra, Belgrád, 1960., 260. o. (curziv Sz. A.)
- ⁶ Prvoslav Ralić: Moć i nemoć nauke pred ljudskim potrebama, Gledište, c. folyóirat, Belgrád, 1977., 9. szám, 791. o.
- ⁷ Branko Horvat: Ljudske potrebe i strategija socijalističkog preobražaja, Gledište, Belgrád, 1978., 4. szám, 261. o.
- ⁸ Bár az említett cikkének 1. számú lábjegyzetéből kitűnik, hogy a *nincs kellőképp megalapozva* állítás alatt a szerző azt érti, hogy a problé-

mát nem vitatták meg kellőképpen, ennek ellenére B. Horvat is elhanyagolja az eddigi szükségletekről folytatott viták átfogóbb, marxista szempontból történő elemzésének lehetőségét. Igaza van, mikor azt állítja, hogy az emberi szükségletek elméleti megvilágítása terén már elérték bizonyos eredményeket, de ugyanakkor az említett viták szintje alatt marad, mert nem értékeli őket a marxizmus szemszögéből.

⁹ A. Maslow: *Motivation and personality*, Harper and Row, New York, 1970.

¹⁰ Bővebben erről lásd. B. Horvat idézett cikkét, 261. és 262. o.

¹¹ *uo.*, 262. o.

¹² *uo.*, 263. o.

¹³ *uo.*, 261. o.

¹⁴ *uo.*, 264. o.

¹⁵ Prvoslav Ralić idézett cikke, 795. o.

¹⁶ Džemal Sokolović idézett cikke, 268. o.

¹⁷ Džemal Sokolović idézett cikkében rámutat arra, hogy az ember szükségleteinek különböző természete nemcsak különböző tevékenységi módokat, hanem *társadalmilag* különböző tevékenységi módokat eredményez. És megfordítva, az emberek szükségletének különbözősége, nemcsak az ember tevékenységének más-más struktúrájából, hanem a társadalmilag különböző termelési módokból ered. A munka és a praxis a szocializmusban és a kapitalizmusban egyaránt létezik, de az emberek szükségleteihez való viszonya mégsem ugyanaz ebben a *két alapvető, ma létező termelési módban*. A különbség a munka és a praxis eltérő viszonyából ered, vagyis az emberi tevékenység eltérő struktúrájából, de ez utóbbit is a társadalmilag meghatározott tevékenységi mód determinálja...” (lásd a 271. oldalon). Džemal Sokolovićnak természetesen igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy az emberek szükséglete a kapitalizmusban és a szocializmusban nem teljesen azonos, de nem is merőben különböző. Ha a szocializmus és a kapitalizmus egymástól lényegileg ellentétes termelési mód lenne, akkor az emberek szükségletének is különbözni kellene az adott termelési módtól függően. Ezt elismeri Džemal Sokolović is az idézet második mondatában.

¹⁸ *uo.*, 280. o.

¹⁹ Heller Ágnes: *Teorija i praksa u funkciji ljudskih potreba*, Marksizam u svetu, Belgrád, 1970., 5. szám, 89. o. (curziv Sz. A.)

²⁰ *uo.*, 90. o. (curziv Sz. A.)

²¹ Prvoslav Ralić idézett cikke, 796. o.

²² *uo.*, 796. és 797. o.

²³ Prvoslav Ralić idézett cikke

²⁴ Dž. Sokolović idézett cikke, 270. o.

²⁵ *uo.*, 270. o.

²⁶ Heller Á. *uo.*, 20. o. (curziv Sz. A.)

²⁷ Heller Á. *uo.*, 83. o. (curziv Sz. A.)

²⁸ Heller Á. *uo.*, 83. o. (curziv Sz. A.)

²⁹ Heller Á. *uo.*, 83. o. (curziv Sz. A.)

³⁰ Heller Á. *uo.*, 83. o. (curziv Sz. A.)

³¹ Heller Á. *uo.*, 84. o. (curziv Sz. A.)

³² Heller Á. uo., 83. o. (curziv Sz. A.)

³³ Bodrogvári Ferenc idézett cikke, 304. o. (curziv Sz. A.)

³⁴ Bodrogvári F. idézett műve, 303. o. (curziv Sz. A.)

³⁵ uo., (curziv Sz. A.)

³⁶ Heller Á., idézett műve, 89. o. (curziv Sz. A.)

Rezime

O problemu poistovećivanja potreba ljudi s ljudskim potrebama

Autor studija daje kritičku analizu raznih pristupa izučavanju potreba, koji ne sagledavaju taj problem iz aspekta marksizma. Jednostrano, nekompletno shvatanje potreba — prema autoru — vodi i do skućenog, ontološkog tumačenja potreba, ili se pada u grešku apstraktnog humanizma, kada se potrebe ne razmatraju sa aspekta konkretne ljudske prakse, nego, iz perspektive budućeg, besklasnog društva, u čijem svetlu savremene potrebe postaju apstraktne.

Sagledavanje ljudskih potreba na marksistički način moguće je izvršiti samo onda ako se polazi od totaliteta ljudskog društva, ljudske prakse. Isto tako je važna stvar istaći istorijski karakter ljudskih potreba, jer sa time se priznaje da one nisu jednom za svagda date i da način proizvodnje u velikoj meri determinira ljudske potrebe, ili bolje rečeno potrebe ljudi.

Autor ukazuje na važnost razlikovanja pojma potreba ljudi i pojma ljudskih potreba, jer pri razmatranju problema potreba važno pitanje je u kojoj meri su one stvarno ljudske. Jer potrebe proizvodnje, koje i čoveka, tj. njegove potrebe proizvode samo kao predstvo, lažne su potrebe. „U savremenim uslovima usled visokog nivoa proizvodnje i takođe visokog nivoa potrošnje postaje sve jasnija da samo zadovoljavanje autentičnih, stvarnih ljudskih potreba znači doprinos humanizaciji. U tom smislu je neophodno prilikom sagledavanja potreba imati u vidu razliku između stvarnih, autentičnih ljudskih potreba i potreba izvedenih iz interesa kapitala i nametnutih od kapitala” — kaže autor. U svojoj studiji on konstatuje i obrazlaže osnovne karakteristike i autentičnih i nametnutih potreba.

Studija ukazuje i na činjenicu da je rad onaj faktor koji određuje način življenja ljudi, njihovu slobodu u odnosu na prirodu, pa zbog toga ukalupljeni rad u okviru interesa kapitala automatski znači i ograničavanje razvoja ljudskog društva, stvarnih ljudskih mogućnosti.

„Svaki zahtev da se izmeni struktura ljudskih potreba uslovljen je ukidanjem kapitala a ne obrnuto” — citira autor Ferenc Bodrogvárija, jer po A. Heller „potrebe radničke klase su radikalne potrebe, jer ona predstavlja klasu čije potrebe ni teoretski ne mogu da budu podmirene u okvirima buržoaskog društva; podmirenje ovih potreba nužno prevazilazi buržoasko društvo, a samim tim i celokupnu njegovu strukturu, uključujući i strukturu potreba.”

Summary

Study on the Identification of the „Needs of People” with „Human Needs”

The author gives a critical analysis of different accesses of studying needs, which accesses do not study the problem from the marxistical point of view. One-sided incomplete comprehension of needs, according to the author leads to either a narrow, ontological interpretation of needs, or one can make a mistake of extreme humanization, which means that needs are not considered from the aspect of human practise but from the perspective of future classless society, where the needs in today's sense become abstract.

Perceiving of human needs from the marxistical point of view is possible only if one supposes the totality of human society and human practise. It's just as important to point out the historic character of human needs, because it proves that there are not determined for good, and that the manner of production determines the human needs or more precisely the needs of people.

The author also points out the necessity of making a difference between the phenomenon of needs of people and human needs, because when analyzing the problem of needs it's important to find out whether the needs are really human. Because the needs of production, created as instruments are not real human needs.” In the existing conditions of a high level production and great consumption it becomes more and more evident that the satisfaction of authentic, real human needs is a contribution to humanization. In that sense it is necessary to have in mind the difference between real authentic human needs and the needs that come from the interest of capital.” — says the author.

In his study he defines and explains the basic characteristics of both the authentic and forced needs.

The study also lights up a fact that work is the basic element that determines the way of living, the freedom, and that routine work in the interest sphere of capital, limitates the development of human society and real human possibilities.

„Each request to change the structure of human needs is supposed by the elimination of capital and v.v.” — says the author Ferenc Bodrogyári, because by A. Heller” needs of the working class are radical needs, representing the class, and can not be satisfied in a bourgeois society: the satisfaction of these needs exceeds the bourgeois society and it's entire structure including the structure of needs.